

KUTSAL MEKÂN ALGISI BAĞLAMINDA ŞEHİR KİMLİĞİ VE DİN

Münir YILDIRIM*

ÖZET

Şehirlerin kuruluşunda kutsal ve kutsalın tezahürü başat unsurlar arasında görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma kutsal mekân algısı bağlamında şehir kimliği ile din ilişkisi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte şehirlerin öne çıkan en büyük yanlarından biri de hiç şüphesiz tarihsel yönleridir. Bu yönleri şehirlerin daha çok ait oldukları dönemlerle irtibatlıdır. Diğer taraftan dini kimlikli şehirler inşa noktasında kozmik bir temele dayandırılarak ifade edilir. Bu çerçevede mekânın kutsallaştırılması, tapınağın inşası ve nihayetinde buna bağlı çoğalan toplulukların teşkil ettiği şehirler ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şehir, Medeniyet, Din, Kimlik, Kutsal.

ABSTRAC

The holy and its manifestation are seen among dominant factors in establishing cities. Therefore, this study focuses on relationship between city identity and religion in the context of the sacred place perception. However, one of the featured aspects of cities is certainly its historical ones. This aspect of cities is especially related to the periods that they belong to. On the other hand, the cities having religious identity are expressed by grounding on a cosmic base in the stage of building. Within this frame, making a place holy, building temple, and the cities where the expanding societies live are established.

Key Words: City, Civilization, Religion, Identity, Holy.

1. Giriş

Şehir (kent), herhangi bir mekân üzerinde yapılaşmış ve belirli bir nüfus yoğunluğuna erişmiş; ekonomik, teknolojik, sosyal ve kültürel olarak kurumsallaşmış, kırsal alanlardan ayırt edilebilen temel hizmetlerin ve şehir bilincinin olduğu bir yerleşim birimidir (Gül, 2012, s. 155). Bu anlamda o, kendisine has bir yaşam tarzı üreten ve bunun devamlılığını sağlayan, insanların maddi ve manevi bakımdan ihtiyaç ve beklentilerine cevap veren sosyal bir ortamdır. Başka bir deyişle şehir, toplumsal yaşama ve insanlar arasındaki ilişkilere yön ve biçim veren, beşeri ilişkilerin yoğunluk kazandırdığı, böylece sosyal mesafelerin en aza indiği mekân olarak tanımlanabilir.

2. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi

Kuşkusuz şehirler sadece bir arada yaşama mekânları değildir. Bununla birlikte ortak duyuş ve düşünüş ile ortak bir kültürün olduğu yerlerdir. İşte bu noktada din ile şehir arasındaki ilişki karşımıza çıkmaktadır. Çünkü kültürün oluşmasında din ve onu besleyen kutsal algısı merkezi bir öneme sahiptir.

---

* Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi, myildirim@cu.edu.tr

Şehir meselesi çok farklı bakış açılarıyla, farklı yöntem ve yaklaşımlarla ele alınabilir. Bu bağlamda şehir olgusunun en azından coğrafi, tarihsel, dini, kültürel, sosyal, ekonomik ve teknolojik açıdan incelenebileceği düşünülebilir. Biz bu çalışmada özellikle kutsal mekân algısı bakımından şehir kimliği ile din arasındaki ilişkiyi incelemek istiyoruz. Zira kutsal fikri ve onun tezahürleri şehrin hem ilk inşasında hem de devamlılığında belirleyici unsurların başında gelmektedir. Amacımız şehir kimliğinin oluşmasında dini faktörlerin önemini ortaya koymaktır. Dahası modern öncesi dönemde dini bir referansı olmayan şehirlerin hem cazibe merkezi olmadığını, hem de otantik bir kimlikle tanınmadığı görülmektedir. Bu husus araştırmamızın temel hareket noktasını oluşturmaktadır.

Çalışma deskriptif ve niteldir. Bu anlamda öncelikle amaca uygun kaynakların taranması ve elde edilen bilgilerin yorumlanması söz konusudur. Dolayısıyla anlayıcı geleneğe bağlı kalma temel hareket noktalarımızdandır.

3. Şehir ve Medeniyet

İnsanın hayatını düzenlemek üzere meydana getirilen şehirler bir yönüyle sosyal etkileşimin en fazla olduğu, böylece bireylerin ve toplumun farklı çevrelerle daha fazla iletişim kurduğu mekânlarken diğer yönüyle kültür ve medeniyetlerin beşiğini oluşturan yerlerdir.

Şehirlerin sosyal açıdan öne çıkan en büyük yanlarından biri de hiç şüphesiz tarihsel yönleridir. Bu bağlamda her şehrin nevi şahsına münhasır bir tarihi ve bu tarih içerisinde nesilden nesle aktarılan kültürel bir mirası bulunur. Bu bakımdan dünya üzerindeki şehirler taşıdıkları miraslardan dolayı benzerlerinden çok farklı bir görünüm ortaya koyarlar. Bu şehirler, tarihsel geçmişleriyle, barındırdıkları değerlerle kendilerini sahneye koyarlar. Esasen şehirlere kimlik kazandıran da budur.

Şehirler, çoğunlukla ait oldukları dönemlerin kendine özgü özelliklerine göre tanınırlar. Örneğin Eski Çağ şehirleri, Roma şehri, Bizans şehri, Kuzey Afrika şehri gibi ifadeler ve kavramlaştırmalar özellikle dikkat çekicidir.

Şehir ile medeniyet arasında sıkı bir ilişki vardır. Zira şehirler tarih içerisinde kültür ve medeniyetlerin doğduğu, geliştiği ve büyüdüğü yerlerdir. Hatta şehirlerle ontolojik bir ilişkisi olan medeniyetlerin söz konusu şehirlerin yok olmasıyla çöktüğü görülmüştür (Pustu, s.129). Bu bağlamda şehir, kültür ve medeniyet kavramları birbirlerini tamamlamaktadır. Zira şehirler bu iki kavramla birlikte anlam kazanmaktadır. Ayrıca insanlar bu yoğun yaşama ortamında kendi aralarındaki çelişkileri, çatışmaları önleyecek ahlaki, hukuki ve idari sistemlerin tam bir bütünlük içinde işlemesini sağlayacak bir üst bilgiye ihtiyaç duyar. Bu anlamda en önemli ihtiyaç olarak görülen bu üst bilgi, ahlak ve dinde kaynak bulmaktadır (Cansever, 2010, s.17-19).

Öncelikle vurgulamak gerekir ki şehir kavramı tarihsel süreçten günümüze değişerek ve gelişerek gelen bir kavramdır. Örneğin antik dönemde şehir ile devlet aynı anlamda kullanılmıştır. “Site devlet” ifadesi bunun açık bir örneğidir. Şehir üzerine sosyolojik ve siyaset felsefesi bağlamında fikir beyan eden pek çok düşünürün görüşleri bu bağlamda değerlendirilmelidir. Mesela, Klasik İlk Çağ filozoflarından Eflatun, şehri kendi deyimiyle “site”yi büyük evrenle, yani makro kozmosla aynı özelliğe sahip bir tür organizma olarak görmektedir. Ona göre iyi ve doğru bir site, kendisini meydana

getiren insanlar arasında değişmez ilişkiler olması gereken düzenli ve uyumlu hiyerarşik bir organizmadır. Yine bu insanların bir araya gelerek oluşturduğu sitenin aklını veya ruhunu temsil edenin filozof olması gerektiğini düşünmektedir (Arslan, 2008, s.403). Ona göre sitede yönetici veya yöneticiler gerçekten filozof olmadıkça, yani bir insanda devlet gücü ile akıl gücü birleşmedikçe, kesin bir yasayla herkese kendi yapacağı iş verilmedikçe, insanlığın ve sitenin (şehrin) başı dertten kurtulmamaktadır (Arslan, 2008, s.420). Diğer taraftan Eflatun'un devlet kavramının şehir olarak kullandığından hareketle şehre metafizik bir karakter yüklediği de ifade edilebilir. Bu bağlamda o, şehri somut, fiziki bir yapıdan soyut ve manevi bir boyuta dolayısıyla insan zihnine taşımaktadır. Zihinde kurulan bir şehrin mekânsal açıdan insanları erdeme ve mutluluğa götüreceği anlaşılmaktadır.

Diğer bir klasik çağ düşünürü Aristo, şehre ahlak ve siyaset ilişkisi açısından bakmıştır. Ona göre şehir, insan hayatının idame edildiği, en iyi yaşama biçimini amaç edinen toplulukların bir araya geldiği mekândır (Arslan, 2009, s.278). Bununla birlikte Aristo, modern anlamda şehir tipinde insanları bir araya getiren bağın sadece birbirlerine olan ihtiyaçların değil, insanda toplum halinde yaşamak yönünde doğal bir arzunun var olduğuna da inanır. Ancak o, insanları bir araya getiren en önemli faktörü çıkarılarda bulmakta ve insanların ortak menfaatlerde birbirlerinin iyi yaşamına katkı sağladığını belirtmektedir. İyi yaşam ise birey ve bireylerin oluşturmuş oldukları site ya da devletlerin temel isteğidir. İnsanlar, gerek ferdi gerekse de topluluk olarak iyi yaşamın sürekli peşinden koşarlar (Arslan, 2009, s.286). Bu çerçevede insanların en iyiyi amaç edinmeleri mutluluğa yol açmakta, bu da şehir birliğini beraberinde getirmektedir. Ayrıca Aristo'ya göre birliğini oluşturabilmiş şehir, entelektüel ve ahlaki özelliklerini tamamlamış olmaktadır.

İslam düşünürlerinden Farabi şehri, insanın mükemmelliğe ulaşma yolunda bir araç, bireylerin böyle bir zihni mertebeye erişebilmeleri için de bir arada yaşayabileceği ortak sosyal alanlar biçiminde algılar. Bu noktada o, siyaset felsefesinin önemli unsurlarından olan şehir algısına teolojik bir mana ve değer yüklemektedir. Farabi de – aynen Eflatun'da olduğu gibi- devletin ya da şehrin filozof tarafından yönetilmesi gerektiğini, aksi takdirde şehrin abat olamayacağı vurgulanmaktadır. Çünkü ona göre felsefenin olmadığı bir şehirde hakikatin aranmayacağı için filozof da sembolik anlamda ölmüş demektir (Farabi, 1990, s.90). Nitekim Farabi'ye göre devlet ya da şehir, üzerinde felsefi anlamda düşünülmesi gereken bir konudur.

Farabi şehir anlayışında farklı kategorilere göre ayırım da yapmaktadır. Buna göre bir şehir bir başka şehirden tabii yapısı, karakteri ve dili ile ayrılır. Özellikle dil, erdemli şehirlerin kurulması ve hakikate ulaşırma noktasında ayırt edici bir niteliktir. Farabi'ye göre dil vasıtasıyla hakikate ulaşmak ve erdemli şehirlerin inşası için aynı amaç ve ortak mutluluk peşinden koşmak gerekmektedir (Farabi, 1990, s.92).

Site devlet anlayışı değişen zaman içinde büyük devlet-şehir ilişkisine doğru evrilmiştir. İbn Haldun'u bu perspektiften değerlendirmek gerekir. Sosyolojik açıdan organizmacı bir şehir /devlet anlayışı geliştiren İbn Haldun'a göre şehirler, yani devletler tıpkı insanlar gibi doğar, büyür, yaşar, gelişir ve nihayetinde varlığını sona erdirirler. Yine ona göre şehirler, toplumsal bir hayatın doğal sonucudur. İnsanlar hayatlarını devam ettirebilmek için birbirleriyle yardımlaşmak, kendilerini korumak ve aralarındaki iletişimi kuvvetlendirmek için bir araya gelirler. Bu bağlamda insanların

şehirlerde bir araya gelmeleri kurulacak medeniyetin ilk aşaması durumundadır (İbn Haldun, 2004, s.79-80).

Medeniyetin kuruluş aşamasında İbn Haldun, insanı kurucu, medeniyet hayatının gelişeceği toplum için iklim ve coğrafyayı, toplumun varlığının ve devamının sağlanmasında otoriteyi, toplumun medeniliğe gidecek gelişmişliği için iktisadi faaliyeti ve bütün bunların göstergesi olarak da şehri gerekli görmektedir. İbn Haldun, bütün insanlık tarihini bir medeniyet tarihi biçiminde nitelemekte ve bu medeniyetin yeryüzünde kurulması için insanın Tanrı tarafından görevlendirildiğine inanmaktadır (İbn Haldun, 2004, s.80). Ona göre medeniyetin asli unsuru insandır. Dolayısıyla medeniyet, insanoğlunun var olması birlikte başlamaktadır. Bu noktada İbn Haldun insanı, canlılar arasında medeniyet kurma özelliğine sahip tek varlık olduğunu düşünmekte, bu özelliğin de ona bizzat Tanrı tarafından verdiğini ileri sürmektedir. Başka bir deyişle insan, Tanrı'nın bahsettiği akıl ve beceri yetenekleri sayesinde medeniyet kurmaya yeterli bir donanıma haizdir. İnsan, sahip olduğu bütün bu özellikleriyle toplumu inşa eder, buradan şehirler ortaya çıkar, neticede medeniyetin oluşması için gerekli şartlar teşekkül eder. İbn Haldun medeniyetin gelişim çizgisini insanların bir araya geldiği toplumsal hayatın kurulmasıyla başlatır. İnsanlar arasındaki her yönden birliktelikler şehirleri ve şehirlerde büyüyerek medeniyeti oluşturur. Burada şehirlerin ilerlemesiyle insanların bilgi ve kültürünün artacağı, bu aşamada da ümranın oluşmasıyla medeniyetin ortaya çıkacağı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede İbn Haldun'un medeniyet kavramına yüklediği anlam ümrân tabirinden geçmektedir. İnsan toplumsal beraberlik oluşturarak şehirleri, bu şehirlerden ümrana imkân tanıyanlardan da medeniyetler meydana gelir.

Görüleceği üzere ilk ve orta çağ düşünürleri şehri hem gerçek anlamıyla insanların bir arada bulunduğu mekân, hem insanlar arası ilişkileri düzenleyen tüm kurum ve kuruluşlarıyla devlet olarak algılamaktadırlar. Medeniyetlerin kurulması da insan unsuruna bağlı olarak şehir ve devlet ilişkisi içerisinde gerçekleşmektedir.

4. Şehir ve Kimlik

Kimlik bir kişiyi, bir grubu, ya da bir nesneyi başkalarından (ötekilerden) farklılaştıran ve onu kendine özgü bir hale getiren ayırt edici nitelikler toplamıdır. Bu bağlamda şehirler üzerinde buldukları tarihi ve coğrafi unsurlar vasıtasıyla kimlik kazanırlar.

Her şehir kendi otantikliği ile ayırt edici bir kimliğe sahiptir. Ancak şehir kimliği denince, hem orada mukim olanların kendi şehirlerini tanımlaması (içerden bakış) hem de o şehre başkalarının yüklediği anlamların (dışardan bakış) sentezlenmesi söz konusudur. Bu çerçevede şehir kimlikleri, o şehirde yaşayan insanların yaşadıkları mekâna yükledikleri anlam ve değerler bütünü olarak görülebilir. Şehrin kimlik kazanması, orada yaşayanların kentli kültürünü yansıtacak bir entelektüel kapasiteye sahip olmalarına bağlıdır. Bu da orada yaşayanların bir bilinç düzeyine erişmiş olmalarını gerekli kılar. Ayrıca vurgulamak gerekir ki şehir imajını etkileyen şeyler, farklı coğrafi, tarihsel ve sosyokültürel alanlarda çok değişik biçimlere bürünebilmektedir. Şehir kimliği denince etnik yapısı, imajı, dini, dili, mimarisi, üretim biçimleri ve çevre şartları gibi unsurlar akla gelmektedir.* Bu arada şehir kültürünün oluşturduğu ortak yaşam biçiminin şehirlilik bilinç ve kimliğini beslediği söylenebilir.

Şehirler tarihi süreçte beşeri ve fiziki bakımdan farklılık ortaya koyabilmekte ve bu durumda farklı kimlik kazanabilmektedir. Bu çerçevede şehirler de her dönemin kendine has özelliklerin ortaya çıkardığı görünümüne sahiptir. Bunun en bariz örneği şehirlerin dönemlere damga vuran medeniyetlerle anılmasıdır. İlk Çağ, Antik dönem, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı şehri şeklinde nitelendirmeler yapılmaktadır (Bayartan, 2005, s.87).

İnsanların şehir kurmaları, birlikte yaşam standartları oluşturmak için yasalar üretmeleri onları adaletli, erdemli ve faziletli bir yaşama taşıyan davranışlar olarak kabul edilmiştir. Şehirler misyonlarına göre, sanayi, ticaret, eğitim, kültür ve din şehri gibi farklı özellikler yansıtabilirler. Şehirlerin bu farklı karakterleri onların nasıl bir kimliğe sahip olduklarını gösterir. Şehir, yaşanan sosyal çevreyi tanımlama, ona bir kimlik kazandırma biçimidir. Bununla birlikte şehirler dışsal görünümüyle ya da taşıdıkları ayırt edici yönleriyle kendini anlatırlar.

Bilindiği üzere şehirler, kendilerine özgü hayat koşullarıyla kırsal bölgelerden farklılık gösterirler. Şehirlerin inşası imaj ve planlama bağlamında özde tanrısal karakterli olmakla birlikte sahip olunan toplumsal değerlerle de yakından ilişkilidir. Şehirlerin inşası ve düzenlenmesi aynı zamanda mevcut olan değerlerle birlikte hem tevarüs eden hem de aktarılacak mirasın kurulmasıdır.

Şehirlerin kapsayıcı özellikleri de bulunur. Bu açıdan şehirler bünyesinde barındırdığı tarihi, doğası, kültürü ve medeniyeti ile kapsayıcılık gösterirler. Dini kimlik taşıyan şehirlerde kutsal mekân tezahürünün etkisiyle bu kapsayıcılık çok daha ön plandadır. Şehirler farklı uygarlıkları, yaşayış, düşünüş ve birikimlerini ruhunda taşır. Bu özellik şehirlerin derin tarihinde gizli olmakta zamanın değişimi ile kimliklerini korumaktadır. Özellikle antik şehir dediğimiz en orijinal dönemlerden itibaren şehirler zamanın yıpratmasına ruhuyla engel olurlar ve ayakta durmayı başarırlar. Bu bağlamda antik olmaları dolayısıyla Mezopotamya medeniyetinden Babil ve Ur, sonraki dönemlerde Bağdat, Mısır'dan Kahire, ve İskenderiye, Yahudi-Hıristiyan coğrafyasından Kudüs, Betlehem, ve Şam, İslam dünyasında Mekke ve Medine, Hint yarımadasından Banares ve Amritsar'ı verebiliriz.

Şehirler, bazı özelliklerine göre farklı kimlikler gösterebilmektedir. Bu durum onların anlam kazandıkları değerler biçiminde isimlendirilir ve kendilerini insanların yükledikleri anlamlara göre tanımlar. Mekke, Kudüs, Banares, Amritsar, Vatikan şehirleri birinci derecede din kimliği ile anılan şehirlerdir. Bunun yanında birinci derecede olmamak kaydıyla Roma, İstanbul, Tarsus ve Antakya şehirleri tarihteki mirasıyla birlikte dini kimlik kazanmış şehirlerdir. Dini kimliğin şehirler üzerindeki tesiri antik dönemlerdeki şehir tiplerini belirlediği görülür. Tarihi süreçte din, ortaya koyduğu tanrısal hakikat ve model itibarıyla monoteist ve politeist özellikle pagan kültürünün belirlediği din algısıyla şehir tipini belirlemiştir. Dini kimliğin belirlediği şehir tipleri paganist inanışlardan tek tanrılı inanışlara, Yahudilikten Hıristiyanlığa, Hıristiyanlıktan İslamiyet'e pek çok inanışın yaşandığı mekânlardır (Taşdelen, 2009, s.23-24).

Şehirlerle birlikte birkaç yakın yerleşim yerlerini de içeren bölgesel dini kimlik kazanmış mekânlar da mevcuttur. Mekke ve Medine şehirlerini kapsayan "Harem", Yunanistan'ın Aynaroz adasındaki kutsal bölge ve diğer dini inanışlardaki yasak bölgeleri dini kimlik kazandırılmış bölgeler olarak görebilmek mümkündür. İnsanların

dini inanışları, dinin kutsal bireyleri, temsilcileri, peygamberlerinin yaşadığı, önemli eserlerin, hatıraların, mabetlerin bulunduğu mekânlar dinsel şehirleri doğurmuştur.

Şehirler dini bilincin oluşmasına da katkı sağlar. Şehirler bazı durumlarda dini özlemi de beraberinde getirir. Dini kimlikli şehirler inanırlarına duygusal boyutta kendisine karşı özlem ve sadakat hissi yaratır. Kutsal ile mekânsal anlamda şehir birleşir ve ona aşkın bir özellik katar. Mümin o şehirde manevi bir haz bulur, zevk tadar. Şehirler adeta ruhun mekâna mekânın ruha sinme yerleridir.

5. Şehir ve Kutsal Mekân (Kutsalın Mekânsal Tezahürü)

Dini kimlikli şehirlerin kuruluşu bazı durumlarda kozmik bir temele dayandırılır. Şehir ya da başka bir tabirle kutsal mekânın oluşması, kuruluşu ve tarihi seyri kutsalın tezahürüyle de ilişkilendirilir. Bu bağlamda klasik anlamda şehirlerin merkezini teşkil eden mabet, tapınak ve sunakların oluşması her biri kendilerine özgü kutsal bir olayın tezahürü sonucunda gerçekleşir. Burada şehirlerin merkezini oluşturan kutsal mekânlar, kendilerini herhangi bir sebeple insanlara göstermekte ve onlar tarafından keşfedilmektedir (Eliade, 2003, s.357). İnsanların keşfettiği bu kutsal mekânlar, bazı durumlarda günümüzün de kutsal kabul ettiği şehirleri, bazen de ziyaret, türbe ve makamların ortaya çıkmasına vesiledir.

Kutsal mekân fenomeniyle inşa edilen mabet ve bunun etrafının gelişmesiyle ortaya çıkan şehirler aynı zamanda dünyanın yeniden kurulması anlamına da gelmektedir. Yeni kurulan mabet ya da şehir, inşa ritüeli aracılığıyla evrenin merkezine giden yolu ya da evrenin bizzat merkezini karşılamaktadır. Buna göre dünya bir merkezden başlayarak yaratılmış ve bu nedenle, şehrin inşası, bir merkez etrafında gelişmiştir. Şehrin* kurulması, dünyanın yaradılışını tekrarlamakta, kutsalın tezahür ettiği mekân bir defa ritüelle kutsandıktan sonra daire ve kare biçiminde çevrelenmekte, dünyanın dört köşesine karşılık gelen dört kapı belirlenmektedir. Kurulan mekân, kozmosun bir taklidi olmakta ve evrenin kopyasını teşkil etmektedir (Eliade, 2003, s.360-361).

Merkez oluşturulan mekân ve bunun ileri safhası şehirler, gök, yer ve yeraltının birleştiği bir nokta biçiminde algılanmaktadır. Burada kutsal mekânların keşfedilmesiyle inşa edilen şehirler kozmosun veya evrenin dağ, ağaç gibi unsuruyla özdeşleştirilmektedir. Kozmik dağ ve ağaçla dünyanın aynileştirilmesi dini şehirlerin oluşumlarında sık görülen bir tecrübedir. Dağların tanrılara en yakın makam olarak görülmesi dünya dinlerinde karşılıklı bir durumdur. Yine şehirler ve yerler, kozmik dağların zirveleriyle özdeşleştirilirler (Eliade, 2003, s.363). Nitekim Yakınoğu ve Mısır dinlerinde her şehir dünyanın merkezinde bulunmakta ve buralardaki dağlar, inşa edilen kuleler tanrıların dünyaya iniş kapısı olarak ifade edilmektedir. Yahudi kutsal kitabında insanların tanrılara ulaşmak için inşa ettiği kulelerden tanrıların da indiği ve insanların dillerini birbirlerine karıştırdığı ve bu şekilde yeni kurulan şehrin dağıtıldığı için buraya Babil dendiği belirtilmektedir.²

Ülkenin, şehirlerin, tapınağın ve kraliyet saraylarının dünyanın merkezinde yani kozmik dağın zirvesinde yer alması anlayışından dolayı zikredilen mekânlar

---

² Bkz. Tekvin, 11/1-19.

yeryüzünün en yüksek yerleri olarak kabul edilmiştir. Tufan sırasında su baskınına uğramayan yegâne yerin İsrail ülkesi, bunun yanında İslam geleneğinde yeryüzünün en yüksek yerinin Kâbe olduğu, bunun delilinin de kutup yıldızının onun göğün merkezinde bulunduğuna işaret etmesi inandırıcıdır (Eliade, 1992, s.22-23). Diğer taraftan bir ülkenin -Filistin toprakları- tümü, bir kent -Kudüs- ve bir tapınak -Kudüs tapınağı- birbirlerinden farksız bir şekilde dünyanın merkezini temsil edebilmektedir. Bunların her biri aynı anda evrenin imgesi ve dünyanın merkezini ifade etmektedir (Eliade, 1993, s.23).

Kutsal mekân tasavvuru modern çağ öncesi insanını mümkün olduğunca dünyanın merkezinde yaşamaya sevk etmektedir. Bu çerçevede insanlar, ülkesinin, şehrinin ve tapınağının evrenin dolayısıyla dünyanın merkezinde olmasını istemektedirler (Eliade, 1993, s.24). Özellikle dindar insanın derin özlemi, tanrısal bir dünyada oturabilmek, daha sonra tapınaklar ve kutsal yerlerde ortaya çıktığı üzere tanrıların evine benzer bir eve sahip olabilmektedir. Bu dinsel nostalji, başlangıçta yaratıcının elinden çıktığında olduğu gibi saf ve kutsal bir evrende yaşama arzusunu göstermektedir (Eliade, 1993, s.46).

İnsanların üzerinde yaşadığı dünya onun asıl gerçekliğini temsil eden bir göksel ya da kozmik bir dünyaya tekabül etmektedir. Bu bağlamda şehirlerin de kozmik veya ilahi prototipleri bulunmaktadır. Tüm Babil şehirlerinin arketipleri burçlarda çizilmiş durumdadır. Göksel anlamda Kudüs, Tanrı tarafından şehir olarak insan elinden kurulmadan önce yaratılmıştır. Ayrıca, göklerdeki Kudüs, bütün İbrani peygamberlerinin esin kaynağı olmuştur. Yine Hindistan'da Hint kraliyet şehirleri hatta modern şehirler, evrenin hâkiminin ikamet ettiği mitsel gök şehir modeline göre kurulmuşlardır. Eski Yunan'da Eflatun'un ideal şehrinin de aynı şekilde göksel arketipi yer almaktadır. Bu demektir ki, insanın varlığının hissedildiği dünyanın ve onun içerisinde kurulan şehirlerin yüksek bir kozmik düzeyde var olan dünya dışı bir arketipi mevcuttur (Eliade, 1994, s.22-23).

İnşa edilen her şehir, dünyanın yaradılışını sürekli tekrar etmektedir. Yeni bir şehrin inşası ancak kutsal olmayan mekân ve zamanın aşılması ve kutsal mekân ve zamanın kurulmasıyla gerçekleşir. Her şehir, mekânın kutsanması paradoksuyla ve bununla ilgili ayinle bir merkeze dönüştürülür. Böylece şehirler ortak bir noktada, evrenin merkezinde bulunurlar. Yani kutsanarak evrenin merkezine yerleştirilen mekân, kutsal olmayandan tamamen farklı aşkın hale gelmekte, merkezin çoğalmasına imkân vermektedir (Eliade, 2003, s.366).

Şehirlerin kutsal mekâna dönüşmesinde en büyük faktörlerden birisi herhangi bir dinin kutsal metinlerinden geçmesidir. İlahi dinlerin kutsal kitaplarında bu olguya rastlamak mümkün olmakla birlikte şehir adları bazen direkt ismiyle bazen de sıfatlarıyla zikredilir. Bu çerçevede Mekke, Medine, Babil, Kudüs ve Mısır olmak üzere kutsal metinlerdeki şehirleri ya da onlarla bağlantılı bölgeleri sayabiliriz. Mesela Kudüs şehri ya da yakın bölgesini direkt olarak bahseden ve niteleyen kutsal kitap rivayetleri bulunmaktadır. Yahudi kutsal kitabında, Hıristiyan İncilinde Kudüs ve "Zion" şeklinde bölge olarak adı geçerken Kur'an'da Kudüs şehrine bağlantı kuran ifadeler geçmektedir (Dajani, 2009, s.41). Bu şehirlerden Kudüs örneğinde olduğu gibi birkaç din ve kutsal kitap tarafından da ortak bir biçimde kutsallık atfedilmektedir. Kudüs (Yeruşalim) ismi İbrani literatüründe barış şehri, Arap geleneğinde ise kutsanmış anlamına gelmektedir (Amari, 2009, s.7).

Kudüs, Yahudi kaynaklarına göre yeryüzünün en özel yeri ve aynı zamanda yaratılışın başladığı topraklardır (Stolov, 2009, s.51). Bu durum Hıristiyan inancı açısından da benzer özellikler göstermektedir. Nitekim Hıristiyan inancına göre Kudüs, İsa Mesih'in doğduğu ve yaşamını geçirdiği yerdir. Hıristiyanların başta Noel ve Paskalya olmak üzere İsa Mesih'in anısını yaşatmak amacıyla sonraki dönemlerde ortaya çıkan ve kutlanan pek çok bayramları Kudüs ile alakalıdır (Wohlrab, 2009, s.83). Ayrıca Kudüs, Hıristiyanlar için yeryüzünde Tanrının Krallığının bir metaforudur (Wohlrab, 2009, s.92). İslam dininde Kudüs'ün kutsallığı öncelikle Kur'an'dan gelmektedir. Kur'an'ın 17. suresindeki "Mescid-i Aksa" tabirinin Kudüs'te bulunan bir mabede işaret ettiği konusunda pek çok Kur'an yorumcusu hem fikirdir. Burada İslam peygamberinin gece yolculuğundan bahsedilmekte ve mekân ve zamanın aşkınlığına vurgu yapılmaktadır (el-Khatip, 2004, s.112).

İslami gelenekte Mekke şehri, içerisinde kutsal mekân "Kâbe" yi barındırdığından varlığı itibarıyla tanrısal bir ayrıcalık gösterir. Zira Kur'an'da "Yeryüzünde insanlar için mabet olarak belirlenen ilk yer Kâbe'dir. Burası hem bereketli bir yerdir hem de insanlar için bir hidayet vesilesidir."³ ifadesi geçmektedir. Aynı şekilde Medine şehrinin peygamberin kabrini bulundurmasından dolayı inanırlar açısından ayrı bir değerinin olduğu aşikârdır.

Kutsal metinlerde Mısır'ın özellikle Kahire bölgesi, Hz. Yusuf ve kardeşleri, Hz. Musa ve Hz. Harun ile birlikte toplamda otuz iki peygamberin yaşadığı, mücadele ettiği ya da uğrak yeridir (Bedir, 2009, s.259). Kudüs ve çevresi başta Hz. Davud ve Hz. Süleyman olmak üzere İsrailoğullarına gönderilen diğer peygamberlerle ilişkilendirilir. Bununla birlikte başta Mekke olmak üzere Medine ve diğer Arabistan topraklarındaki yerleşim yerleri Hz. Muhammed'in dışında Hz. İbrahim ve Hz. İsmail ile anımlandırılır.

Sonuç

Şehirler yaşadığımız dünyada insanlığın çok uzun bir zaman sürecinde kazandığı birikimlerin meyvesi olan kültür ve medeniyetlerin geliştiği yerlerdir. Şehirler, başta bu tür farklılıklarıyla diğer yerleşim alanlarından ayrıcalık gösterirler. Tarihi süreçte insanlığın şehirleri kurması, aynı zamanda mevcut olan topyekûn ortak değerlerin, mirasın muhafazasını simgelemişlerdir. Şehirler kurulduğu andan itibaren sosyal ve fiziki bakımdan farklılık ortaya koyabilmiş ve bunun tabii sonucunda farklı kimlik kazanabilmiştir. Bu bağlamda şehirlerin tarihin her aşamasında kendine ait özellikleri ortaya çıkardığını söyleyebiliriz. Bu noktada şehirlerin çeşitli dönemlere has görünümleri zamanın baskın medeniyetleriyle anılmıştır. Nitekim İlk Çağ Roma, Bizans, İslam şehri, gibi belirteçler ait olunan medeniyetlerin özelliklerini yansıtmıştır.

Şehirler kuruluş itibarıyla zamanla kimliklerini de oluştururlar. İnsanların üzerinde yaşadıkları mekâna, şehre yükledikleri anlam ve değerlerin bütünü o şehrin kimliğini belirleyen en önemli göstergelerdir. Bu göstergelerden biri de hiç şüphesiz dindir. Dini kimliklerin oluşması da kutsal mekân, tapınak ya da mabet kültürünün gelişimiyle ilişkilidir. Dini kimlikli şehirlerin kökeninde kozmik bir temel, bu kozmik

---

³ Ali İmran, 96.

olayın keşfedilmesiyle mekânın kutsallaştırılması, tapınağın inşası ve nihayetinde buna bağlı çoğalan toplulukların teşkil ettiği şehirler ortaya çıkmıştır. Şehirlerin merkezindeki mabet, tapınak ve sunaklar kendilerine özgü kutsal bir olayın tezahürü sonucunda gerçekleşmiştir. Filhakika model olarak alınan kozmik temelin kopyasıyla başlangıçta tapınak ve zamanla şehirlerin inşası, imaj ve planlama bağlamında özde Tanrısal karakterlidir. Burada şehri kuran insanların esas özlemi, Tanrısal bir dünyada oturabilmek, Tanrıların evine benzer bir eve sahip olabilmek, yaratıcının elinden çıktığındaki gibi saf ve kutsal bir evrende yaşama arzusunu göstermektedir.

Dinlerin kutsal metinlerinin bir mekân ya da bir şehirden bahsetmesi, o mekânı kutsala dönüştürmüştür. Zira her hangi bir dinin kutsal metninde geçen şehir, o dine inanan insanların zihninde inandığı Tanrıyı, peygamberini, kurucusunu veya kahramanını ve bunların anılarını hatırlatmıştır. Kutsallık kazanan şehir, inananların nostaljik özelemlerinin bir metaforu, zaman ve mekanın aşkın bir boyutunu da ortaya koyabilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- AMARI, C.** (2009). *“Religious Narratives on Jerusalem: Potential for Moderation in the Tense Relationship between Religion and Politics”*, Religious Narratives on Jerusalem and Their Role in Peace Building, Edt. Konstanze Von Gehlen, Jerusalem.
- ARSLAN, A.** (2008). *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, Cilt II, İstanbul.
- ARSLAN, A.** (2009). *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, Cilt III, İstanbul.
- BAYARTAN, M.** (2005). *“Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri”*, İ.Ü. Edebiyat Fak. Coğrafya Böl. Coğrafya Der. Sa: 13, İstanbul.
- BEDİR, A.** (2009). *“Dünyanın Anası: Kahire ve Kütüphane Şehir: İskenderiye”*, Hece Der., Sa: 150-151-152, Ankara.
- CANSEVER, T.** (2010). *Osmanlı Şehri*, İstanbul.
- DAJANI, S.** (2009). Munther *“Muslim Attachment to Jerusalem (Al Quds Al-Sharif)”*, Religious Narratives on Jerusalem and Their Role in Peace Building, Edt. Konstanze Von Gehlen, Jerusalem.
- ELIADE, M.** (1992). *İmgeler Simgeler*, Çev.M. Ali Kılıçbay, Ankara.
- ELIADE, M.** (1993). *Kutsal ve Dindışı*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara.
- ELIADE, M.** (1994). *Ebedi Dönüş Mitosu*, Çev. Ümit Altuğ, Ankara.
- ELIADE, M.** (2003). *Dinler Tarihine Giriş*, Çev. Lale Arslan, İstanbul.
- EI-KHATİP, A.** (2004). *“Kur’an’da Kudüs”*, Çev. Ramazan Işık, Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Der. Cilt: IX, Sa: 1, Elazığ.
- FARABİ, (1990).** *El-Medinetü'l-Fazıla*, Çev. Ahmet Arslan, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.
- GÜL, H.** (2012). *“Kentleşme, Çevre, Yerel Politika ve Sürdürülebilirlik”*, Çevre Sosyolojisi, Edt. Muhammed Tuna, Anadolu Üniv. Açık Öğretim Fak. Yay. Eskişehir.
- İBN HALDUN, (2004).** *El-Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, Cilt: I, Ankara.
- PUSTU, Y. (?)** *“Küreselleşme Sürecinde Kent: Antik Siteden Dünya Kentine”*, Sayıştay Dergisi, Sa: 60, Ankara.

- STOLOV, Y.** (2009). “*Jewish Religious Narratives on Jerusalem and Their Role in Peace Building*”, Religious Narratives on Jerusalem and Their Role in Peace Building, Edt. Konstanze Von Gehlen, Jerusalem.
- TAŞDELEN, V.** (2009). “*Antik Kentlere Doğru*”, Hece Der., Sa: 150-151-152, Ankara.
- WOHLRAB, R. U.** (2009). “*Jerusalem from a Christian Perspective and its Role in Peacekeeping*”, Religious Narratives on Jerusalem and Their Role in Peace Building, Edt. Konstanze Von Gehlen, Jerusalem.